

Asia: VN/4330/2018

Suullisen todistelun vastaanottaminen tallenteelta. Videotallennustyöryhmän mietintö

Lausunnonantajan lausunto

Voitte kirjoittaa lausuntonne alla olevaan tekstikenttään

1. YLEISTÄ

Helsingin hovioikeus pitää hanketta ja siinä tavoiteltavia hyötyjä kannatettavina jäljempänä esiin tuoduin huomautuksin.

Selvää on, että ehdotettu järjestelmä on teknisesti ja käytettävyydeltään toteutettava siten, että se palvelee oikeudenkäyntiä saamatta sen kulussa määräävää asemaa.

Hovioikeuden tehtävänä on arvioida käräjäoikeuden ratkaisun oikeellisuus. Tämän kontrollitehtävän toteutumista nykytilanteessa haittaa se, että asioiden käsittely tuomioistuimissa kestää liian kauan, minkä vuoksi kuulusteltavien muistikuvat ovat heikentyneet jo käräjäoikeudessa ja vielä enemmän hovioikeudessa. Rikosasioissa asianosaiset ovat ymmärrettävästi muistaneet asiat parhaiten esitutkinnassa.

Nykytilanteessa kuulusteltavien kuulemismenettely on yksinkertaista ja henkilötodistelua koskevissa käsittelyratkaisuissa toistuvat samat kysymykset. Samoin henkilötodistelua koskevat perus- ja ihmisoikeusedellytykset ovat keskeisiltä osiltaan tulkinnaltaan vakiintuneita. Käytännön ongelmia aiheuttavat lähinnä kuulusteltavien jääminen tavoittamattomiin. Asioissa on yhä useammin kansainvälisiä liittymiä, joiden vuoksi kuulusteltavia usein tavoitellaan ja kuullaan ulkomailta käsin, jolloin kuulustelemisiin liittyvät omat käytännön ja juridiset ongelmansa.

Mietinnössä on esitetty arvio uudistuksen vaikutuksista hovioikeuksien toimintaan (s. 44–46). Arvion mukaan esimerkiksi peruuntuneiden pääkäsittelyjen vuoksi säästyisi jäsenten työaikaa vuodessa 660 tuntia, esittelijöiden 220 tuntia ja kansliahenkilökunnan 420 tuntia. Tämä aika vapautuisi mietinnön mukaan muiden asioiden käsittelyyn ja voisi siten jossain määrin lyhentää käsittelyaikoja. Lisäksi mietinnössä on mainittu joitain työmäärään vaikuttamattomia seikkoja. Työmäärää lisääviä vaikutuksia ei hovioikeuksien osalta ole havaittu.

Arvio säästyvästä työajasta ei ole muun ohella seuraavista syistä uskottava. Ehdotettu menettely edellyttää, että hovioikeuden valmistelussa tehdään uudenlaisia käsittelyratkaisuja henkilötodistelun vastaanottamistavasta ja vastaanotettavan todistelun laajuudesta. Jos ratkaisu on asianosaisen vaatimuksen vastainen, päätös on pääsääntöisesti tehtävä kolmen jäsenen kokoonpanossa. Tämä tarkoittaa tosiasiasa käsittelyaikojen pidentymistä, kun työaikaa tulee käyttää jatkossa pääasiaratkaisujen ohella yhä enemmän asian valmisteluun. Työmäärää valmistelussa lisäisi myös se, jos mietinnössä (s. 44–45) kuvatulla tavalla hovioikeuden tehtäväksi jäisi valmisteluvaiheessa etsiä indeksoidulta kuva- ja äänitallenteelta pääkäsittelyssä esitettäväksi ne kohdat, jotka ovat asiassa merkityksellisiä. Valmisteluun käytettävän ajan pitenemisen lisäksi on otettava huomioon se mahdollisuus, että videotallenteisiin siirtyminen pidentää pääkäsittelyjen kestoja, kuten on tapahtunut Ruotsissa. Esitetystä menettelystä ei näyttäisi olevan odotettavissa ainakaan työmäärän vähentymistä hovioikeuksissa. Tämä on otettava huomioon arvioitaessa sitä, miten uudistus vaikuttaa hovioikeuksien resurssitarpeeseen. Sen lisäksi, mitä mietinnössä (s. 45) on todettu oikeudenkäyntikulujen vähentymisen alentavasta vaikutuksesta muutoksenhakukynnykseen ja siten hovioikeuksien työmäärään, on lisäksi otettava huomioon, että muutoksenhakukynnystä voi jonkin verran madaltaa myös muutoksenhakumenettelyn keventyminen asianosaisen näkökulmasta.

Indeksoidut tallenteet ovat olennainen osa ehdotettua järjestelmää. Indeksoinnin onnistuminen käräjäoikeudessa on aivan välttämätön edellytys sille, että suunniteltu uudistus tulisi hovioikeuden ja asianosaisten näkökulmasta täyttämään sille asetettavat odotukset. Mietinnön (s. 66–67) mukaan indeksointi on käytännössä osoittautunut hankalaksi Ruotsissakin, vaikka indeksointia siellä tekevät tuomioistuinharjoittelua suorittavat käräjänotaarit, joita on väkilukuun suhteutettunakin selvästi enemmän kuin Suomessa. Indeksoinnin ongelmien vuoksi pääkäsittelyjen kesto on siellä pidentynyt. Ruotsin järjestelmässä todetuista ongelmista on syytä hankkia jatkovalmistelussa vielä tarkempaa tietoa. Lisäksi jäljempänä tarkemmin selostettavista syistä on tärkeää, että laissa säädettäisiin selkeästi, että indeksointi tapahtuu käräjäoikeuksissa.

Ehdotettua siirtymäkauden kuuden kuukauden kestoja on aihetta arvioida uudelleen. Mietinnössä (s. 121–122) siirtymäkauden pituutta on arvioitu lähinnä teknisten haasteiden ilmenemisen ja korjaamisen kannalta. Siirtymäkauden tulisi olla pidempi, jotta myös hovioikeuskäsittelyssä mahdollisesti ilmenevät ongelmat ehditään selvittää siirtymäkauden aikana.

Hovioikeus pitää lisäksi toivottavana, että joko tämän hankkeen yhteydessä tai muutoin lähitulevaisuudessa arvioidaan uudelleen näyttömuutoksenhauille asetettua kynnystä. Tältä osin hovioikeus viittaa oikeusministeriön lausuntopyyntöön OM33:00/2018 antamassaan lausunnossa 26.6.2019 esitettyyn.

2. SÄÄNNÖSKOHTAISIA HUOMIOITA

Oikeudenkäymiskaari 5 luku 17 §, 6 luku 2 a § ja 17 luku 48 §

Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 5 luku 10 §, 6 luku 5 § ja 7 luku 11 §

Säännöksiä esitetään täydennettäväksi siten, että niissä korostetaan tuomioistuimen velvollisuutta valvoa, että pääkäsittely on jäsennelly.

Käsittely hovioikeudessa olisi vastaisuudessa henkilötodistelun osalta pääsääntöisesti toisinto kärjäoikeuskäsittelystä. Tämän vuoksi korostuisi se jo nykyäänkin havaittavissa oleva seikka, että edellytykset asian onnistuneeseen ja tarkoituksenmukaiseen käsittelyyn hovioikeudessa riippuvat keskeisesti siitä, miten käsittely on onnistunut kärjäoikeudessa.

Ehdotettu menettely asettaa kärjäoikeuden valmistelulle ja prosessinjohdolle uudenlaisia vaatimuksia. Se asettaa vastaavat vaatimukset myös muille oikeudenkäynnin osapuolille. Kaikkien oikeudenkäynnin osapuolien on hallittava juttu yksityiskohtaisesti ja jäsennellysti. Menettelyn onnistuminen on pitkälti kiinni siitä, kuinka hyvin tuomarit, syyttäjät ja asiamiehet omaksuvat uudet vaatimukset. Tämä on otettava huomioon koulutustarpeessa.

Jäsennellyn käsittelyn tulisi näkyä myös kärjäoikeuden ratkaisusta.

Oikeudenkäymiskaari 22 luku 6 §

Pykälässä ehdotetaan säädettäväksi kuva- ja äänitallenteen tekemisestä kärjäoikeudessa. Tallenteen tekemiseen kuuluisi mietinnön yksityiskohtaisten perustelujen (s. 86) mukaan tallenteen indeksointi. Indeksoinnista ei kuitenkaan ehdoteta annettavaksi nimenomaista säännöstä, eikä mietinnöstäkään ilmene, miten indeksointi käytännössä tehtäisiin. Hovioikeus pitää ongelmallisena sitä, ettei indeksointivelvoitteesta säädettäisi laissa, eikä pidä tarkoituksenmukaisena jättää koko järjestelmän toiminnan kannalta näin keskeistä seikkaa perustelulausuman varaan. Kärjäoikeuden velvollisuudesta indeksoida tallenteet tulisi siksi säätää laissa.

Indeksoinnin merkitys tulisi esille ennen kaikkea laajemmissa asioissa ja varsinkin silloin, kun muutoksenhaku hovioikeudessa koskisi vain osaa asiasta tai kun osapuoli muusta syystä pitäisi tarpeellisena vedota vain osaan kuulusteltavan kertomuksesta. Näissä tapauksissa tallenteen

asianmukainen indeksointi käräjäoikeudessa olisi edellytyksenä sille, että henkilötodistelu pystytään rajaamaan vastaavasti hovioikeudessa.

Oikeudenkäymiskaari 24 luku 7 §

Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 11 luku 6 §

Säännökset koskevat tarkistettavaksi ehdotetuilta osin käräjäoikeuden tuomion todisteluettelo. Säännöksiin ei esitetä asiallista muutosta. Muutoksenhakutuomioistuimen näkökulmasta on olennaista, että käräjäoikeuden ratkaisuun merkityt todisteet on ilmoitettu jäsennellysti. Yksinkertaisimmillaan tämä tarkoittaa sitä, että todisteet on numeroitu ja ryhmitelty asianosaisittain ja teemoittain tai syytekohtittain.

Hovioikeus esittää, että säännökseen lisättäisiin jäsennelly luettelo esitetyistä todisteista.

Oikeudenkäymiskaari 25 luku 15 §

Ehdotetun 2 momentin mukaan osapuolten on muun ohessa ilmoitettava, keiden käräjäoikeudessa kuulusteltujen henkilöiden kertomukset on tarpeellista ottaa vastaan ja miltä osin.

Hovioikeus pitää oikeana sitä mietinnöstä ilmenevää lähtökohtaa, että käräjäoikeuden tehtävänä on indeksoida tallenteet ja asianosaisten tehtävänä on yksilöidä, miltä osin kertomukset otetaan hovioikeudessa tallenteilta uudelleen vastaan. Mietinnön perusteella jää kuitenkin epäselväksi, mistä indeksimerkinnät ilmenisivät asianosaisille siten, että he voisivat tosiasiasa täyttää tämän yksilöintivelvollisuutensa. Ei liene realistista ajatella, että asianosaiset tai avustajat tutustuisivat tuomioistuimen tiloissa tallenteisiin ja indeksointiin käräjäoikeuskäsittelyn jälkeen. Ilman tietoa indeksimerkinnöistä asianosaiset eivät pysty valituksessa tai vastauksessa yksilöimään olennaisia kohtia tallenteista siten, että ne pystytään löytämään hovioikeudessa. Esitetystä sääntelyssä on siten vaarana, että asianosaisten tallenteita koskevien puutteellisten tietojen vuoksi sekä käräjäoikeuden indeksointitehtävä että asianosaisten yksilöintitehtävä jäävät hyödyttömiksi.

Lähtökohtana ei voida pitää, että hovioikeus katsoisi tallenteita jo valmistelussa asianosaisten ilmoittamien kohtien löytämiseksi. Se olisi omiaan hämärtämään rajaa kirjallisen ja suullisen menettelyn välillä. Tällöin hovioikeus myös perehtyisi henkilötodisteluun ennen pääkäsittelyä ja mahdollisesti jopa laajemmalti kuin sen on tarkoitus tulla lailliseksi oikeudenkäyntiaineistoksi. Hovioikeuden tulkinta siitä, mitä se on arvioinut asianosaisten pitäneen olennaisena tallenteen kohtana, välittyisi asianosaisille vasta pääkäsittelyssä tallenteita esitettäessä. Noudatettaessa viittauseroittelyä asianosaiset eivät missään asian käsittelyn vaiheessa tulisi tietoisiksi siitä, mitä

todistelua hovioikeus on tallenteilta katsonut, mikä on ongelma asianosaisten oikeusturvan kannalta.

Hovioikeus toteaaakin, että asian jatkovalmistelussa on välttämätöntä ratkaista kysymys siitä, millä tavoin turvataan se, että kärjäoikeudella, asianosaisilla ja hovioikeudella on käytettävissään sama tieto tallenteiden indeksimerkinnöistä eli jutun henkilötodistelun laajuudesta. Lienee tarkoituksena, että indeksimerkinnöistä vähintäänkin keskustellaan kärjäoikeuden istunnossa ja ne ilmenevät esimerkiksi kärjäoikeuden ratkaisun todisteluettelosta tai pöytäkirjasta. Tätä tarkoitusta palvelisi esimerkiksi se, että oikeudenkäymiskaaren 22 luvun 5 §:än lisättäisiin sääntelyä siitä, että kärjäoikeuden pöytäkirjasta ilmeneisi, miten kuuleminen ja kuulemistallenne olisi jäsenelty ja indeksoitu tai miten jäsenelty ja indeksointi ilmeneisi järjestelmästä.

Oikeudenkäymiskaari 26 luku 9 §

Niin kuin ehdotetun 2 momentin yksityiskohtaisissa perusteluissa (s. 94) todetaan, ehdotuksen mukainen todistelumenettely edellyttäisi, että hovioikeudessa tehtäisiin valmistelussa aikaisempaa yksityiskohtaisempia ratkaisuja asianosaisten kuulemisesta ja pääkäsittelyssä vastaanotettavasta suullisesta todistelusta. Odotettavissa on, että tällä on merkittävä vaikutus hovioikeuden lainkäyttöhenkilöstön työmäärään valmistelussa.

Valmistelussa tehtävien ratkaisujen ratkaisukokoonpanosta ei esitetä säädettäväksi erikseen. Se, milloin päätöksen voisi tehdä valmistelusta vastaava jäsen yksin, ja milloin päätös olisi tehtävä kolmen jäsenen kokoonpanossa, jäisi yleissääntelyn varaan. Päätösvaltaisuutta koskevien yleisten oikeusohjeiden nojalla määrävänä tekijänä pidetään usein sitä, onko tehtävä ratkaisu vaatimuksen mukainen. On huomattava, että nämä valmistelussa tehtävät ratkaisut voivat määrittää pääkäsittelyn sisältöä myös aineellisesti, mutta ratkaisuihin ei esitetä erillistä muutoksenhakuoikeutta. Tämänkin vuoksi lienee perusteltua tehdä ainakin henkilötodistelua rajoittavat ratkaisut pääsääntöisesti kirjallisesti ja täysilukuisessa ratkaisukokoonpanossa.

Kun otetaan muun ohessa huomioon mitä edellä 25 luvun 15 §:n kohdalla on esitetty olennaisen tallennekohdan yksilöintiin liittyvistä haasteista, saattaa olla vaarana, että asianosainen saa tiedon hovioikeuden virheellisestä käsityksestä vasta pääkäsittelyssä esittäessä todistelutallennetta.

Kysymystä valmistelusta vastaavan jäsenen ratkaisuvallasta tai yleensäkin päätöksentekojärjestystä ei ole käsitelty mietinnössä. Näitä kysymyksiä olisi tarpeen vielä selvittää.

Oikeudenkäymiskaari 26 luku 15 a §

Ehdotetussa säännöksessä säädettäisiin suullisen todistelun vastaanottamisesta hovioikeudessa. Hovioikeuden pääkäsittelyssä voitaisiin erityisesti syystä kuulustella kärjäoikeudessa kuulusteltua henkilöä henkilökohtaisesti uudelleen. Niin sanottu lisäkuulustelu voitaisiin toimittaa, jos se olisi tarpeen asian selvittämiseksi. Kynnys lisäkuulustelulle olisi matalampi kuin uudelleenkuulustelulle.

Ehdotetun uudistuksen eräänä tavoitteena on oikeudenkäynnin painopisteen siirtyminen entistä enemmän kärjäoikeuteen. Tässä onnistuminen ja ehdotetulla uudistuksella saavutettava hyöty riippuvat olennaisesti nyt puheena olevasta säännöksestä. Tästä näkökulmasta lisä- ja uudelleenkuulemiselle ehdotetut kynnykset vaikuttavat matalilta. Tavoitteenahan on, että asianosaiset esittävät asian selvittämiseksi tarpeellisen henkilötodistelun jo kärjäoikeudessa, ja tuomioistuimen on oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 8 §:n 2 kohdan nojallakin evättävä tarpeeton näyttö. Huomionarvoista on sekin, että mietinnön (s. 67) mukaan Ruotsissa lisäkysymysten esittämisen salliminen edellyttää tämän olevan ”välttämätöntä”. Lainkohdan perusteluista tulisi myös ilmetä selkeämmin uudelleen- ja lisäkuulustelun sekä viittaamismenettelyn soveltamisen edellytykset. Niiden käyttöalat tulee ilmaista siten, että asianosaiset pystyvät nimeämään todistelun asianmukaisella tavalla ja että hovioikeus pystyy tarvittaessa tekemään perustellun päätöksen todistelun rajaamisesta.

Mietinnössä (s. 98) on todettu uudelleenkuulustelun tulevan kysymykseen esimerkiksi, jos kärjäoikeus olisi laajassa asiassa epäonnistunut suullisen todistelun jäsentämisessä tai indeksoinnissa niin, että tallenteiden käyttäminen olisi täysin epätarkoituksenmukaista. Hovioikeus pitääkin asianosaisten oikeusturvan kannalta ensisijaisen tärkeänä, että hovioikeus voi viime kädessä toimittaa täysimittaisen pääkäsittelyn henkilökohtaisesti kuultavine todistajineen ainakin näissä poikkeustilanteissa. Huomiota on erityisesti kiinnitettävä siihen, että esityksessä mainituissa tilanteissa valmistelusta vastaava jäsen tai esittelijä ei katsomatta tallenteita voi havaita, onko kärjäoikeuden käsittely mainitulla tavalla epäonnistunut tai onko asia mietinnössä kuvatulla tavalla muuttunut niin paljon, että kärjäoikeudessa esitetty kertomus on menettänyt merkityksensä asian ratkaisemisen kannalta. Asianosaisten on kyettävä valituksessa ja vastauksessa perustelemaan uudelleenkuulustelupyynnönsä vakuuttavasti, mutta asianosaisetkaan eivät katsomatta videotallenteita kärjäoikeuskäsittelyn jälkeen voi tietää, onko tallenteissa esimerkiksi teknisiä ongelmia. Mietinnössä ei oteta kantaa siihen, miten hovioikeus voi tehdä uudelleenkuulustelua koskevan päätöksen katsomatta tallenteita. Vaarana on, että uudelleenkuulustelutarpeeseen johtavat kärjäoikeuskäsittelyn puutteet tai kuulusteltavan kertomuksen epärelevanssi ilmenevät vasta pääkäsittelyssä esitettäessä tallenteita, ja pääkäsittely on peruutettava tai sitä on lykättävä. Säännöksessä tarkoitettu erityinen syy tulee aiheuttamaan erilaista tulkintaa ja käytäntö muodostunee vähitellen oikeuskäytännön kautta.

Edellä selostettu koskee soveltuvin osin myös lisäkuulustelua. Uuden todistelun esittäminen hovioikeudessa edellyttäisi todennäköisesti lisäkysymysten tekemistä muille kuulusteltaville tai näiden kuulemisesta uudelleen ja lisäksi mahdollista uutta vastanäyttöä. Tällaisissa tilanteissa pääkäsittelyn lykkääminen tai peruuttaminen on varsin todennäköistä. Siihen nähden, että uuden näytön esittäminen hovioikeudessa ei ole harvinaista, tämä voi merkitä käsittelyaikaisten pitenevistä.

Mietinnössä on esillä olevan säännöksen yksityiskohtaisissa perusteluissa (s. 98–100) kiinnitetty huomiota Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan takaamaan rikosasian vastaajan vastakuulustelu-oikeuteen sekä oikeuteen kuulustella omia todistajiaan. Sääntämisyjärjestysperusteluissa (s. 125–128) on punnittu myös rikosasian vastaajan oikeutta tulla kuulluksi muutoksenhakutuomioistuimessa silloin, kun muutoksenhakutuomioistuimessa arvioitavana ovat myös tapauksen tosiseikat. Hovioikeus toteaa, että Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännön perusteella on epäselvää, vastaako rikosasian vastaajan kertomuksen vastaanottaminen tallenteelta menettelyllisesti sitä, että tuomioistuin suoraan arvioi vastaajan henkilökohtaisesti esittämää näyttöä siitä, että hän ei ole tehnyt väitettyä tekoa ("direct assessment of the evidence given in person by the accused for the purpose of proving that he did not commit the act allegedly constituting a criminal offence"; Popovici v. Moldova, kohta 68, Lacadena Calero v. Espanja, kohta 38, Gómez Olmeda v. Espanja, kohta 35). Mainittu näkökohta on tärkeä siltäkin kannalta, että eräs ehdotetun järjestelmän keskeinen etu olisi pääkäsitteilyn peruuntumatta jääminen silloin, kun juuri rikosasian vastaajaa ei tavoiteta kuultavaksi hovioikeuteen. Erityisen tulkinnanvaraista hovioikeuden käsityksen mukaan on, voidaanko vastaajan todistelutallenteeseen perehtymistä pitää EIT:n ratkaisukäytännön valossa riittävänä kuulemistapana, jos syyte käräjäoikeudessa on hylätty ja syyttäjä vaatii valituksessaan vankeusrangaistusta.

Viittausmenettelyn osalta hovioikeus toistaa edellä 25 luvun 15 §:n kohdalla esittämänsä kysymyksen siitä, millä tavoin voidaan kontrolloida sitä, minkä henkilötodistelun tuomioistuin ottaa tallenteilta vastaan. Mietinnössä ei ole arvioitu, täyttääkö viittausmenettely tältä osin Euroopan ihmisoikeussopimuksen mukaiset oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimukset.

Mietinnössä (s. 99) on käsitelty tilannetta, jossa asianosainen vetoaa hovioikeudessa uusiin seikkoihin ja todisteisiin. Hovioikeus toteaa tämän johdosta, että mietinnössä ei ole pohdittu mahdollisen preklusion suhdetta lisäkysymysten esittämiseen ja uudelleenkuulemiseen, eikä preklusion merkitystä yleensäkin. Lisä- ja uudelleenkuulemiset voinevat tulla kysymykseen vain preklusion sallimissa puitteissa.

Oikeudenkäymiskaari 26 luku 24 §

Pykälän 1 momentissa ehdotetaan muun ohessa säädettäväksi, että mahdolliset lisäkysymykset todistajalle esitetään heti häntä koskevan tallenteen esittämisen jälkeen. Ehdotetussa säännöksessä tai mietinnössä muutenkaan ei oteta kantaa siihen, onko tässä tapauksessa todistajan tarkoitus olla läsnä, kun häntä koskeva kuva- ja äänitallenne esitetään. Erityissä säännöksen puuttuessa kysymyksen lienee tarkoitettu jäävän arvioitavaksi oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 50 §:n 2 momentin todistajan läsnäoloa koskevien oikeusohjeiden mukaisesti.

Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 5 luku 10 b §

Nimenomaisen säännöksen puuttuessakin käräjäoikeudet ovat erityisesti laajoissa rikosasioissa laatineet jonkin verran yhteenvetoja. Hovioikeus pitää kannatettavana tämän käytännön kirjaamista lakiin. Yhteenvedon laatiminen tukee merkittävästi asian jäsenneltyä käsittelemistä.

Lausunnon valmistelu:

Lausunto on valmisteltu työryhmässä, johon ovat kuuluneet hovioikeudenneuvokset Terhi Mattila, Kari Vesanen, Marja-Leena Honkanen ja Miikka Kärki, asessori Tuukka Vähätalo sekä hovioikeuden esittelijät Pekka Pöyhönen ja Anssi Rantala. Lausuntoa on käsitelty hovioikeuden yhteistoimintakomiteassa.

Presidentti

Asko Välimaa

Pöyhönen Pekka
Helsingin hovioikeus